

MARÓTI ANDOR

Változnia kell-e a művelődésnek az információs társadalomban?

A 21. század új világot ígér. Nem tudjuk, jobb lesz-e vagy sem, egy bizonyos, hogy más lesz, mint az előző. A váltás azonban mégsem jelentheti a múlt teljes eltűnését, valószínű, hogy számos eleme belenő az új viszonyokba, még ha változó formában is. Ezért feltételezhető, hogy az átalakulás csak hosszabb távon érvényesül, annak ellenére, hogy sok vonatkozásban eléggé gyors ütemű.

Mik az új korszak jellemző vonásai? A technikai fejlődés átalakítja a munkát sok területen, átalakítja az emberi kapcsolatokat és a tájékozódás lehetőségeit. Az elektrotechnikai eszközök használata mind több embernél válik napi szükségletté. Átalakul a tanulás hagyományos formája is: a számítógép forradalmasítja az információk átadását és átvételét, olyannyira, hogy az internet magával hozza az önálló ismeretszerzés lehetőségét a források széleskörű kínálatának kihasználásával. Aki él ezzel a lehetőséggel, az saját példáján bizonyítja be, hogy nem utópia „az egész életen át tartó tanulás”. Tévednénk azonban, ha ezt csupán a korlátlan információ-szerzés lehetőségének látnánk, és nem vennénk észre, hogy jóval többről van szó. Ahhoz, hogy ezt megértsük, a jelenséget szélesebb összefüggésben kell elhelyeznünk.

A művelődés hagyományos felfogása Európa polgárosuló országaiiban a 17–18. században alakult ki. A kultúra a természet ellentétét jelentette, részben az emberi lét fejlettségében, részben az emberek szellemi képességeiben, észhasználatában, erkölcsiségében, ízlésében. A 19. századra a kultúra fogalma átalakult: a szellemi termelés értékes javait foglalta magába. Levált tehát az anyagi, politikai gyakorlatról és levált az egyének szellemi fejlettségéről is. Az ipari termeléshez hasonlóan a szellemi kultúra javainak előállítására lett a lényege. Ettől kezdve műveltek az számított, aki ismerte ezeket a javakat, mégpedig minél nagyobb mennyiségben.

A minőség abban jelenhetett meg, hogy a szakértők által értékesnek mondott javak ismerete lett kívánatos, ám azok megértésének, feldolgozásának a minősége már figyelmen kívül maradhatott. Így alakulhatott ki a látszat-műveltség, amely többre értékelte a széleskörű tájékozottságot, mint a kulturális javakról kialakított mélyebb gondolatosságot. Ezt erősítette a kultúra társadalmi terjedésének szerkezete is: az a tény, hogy elváltak egymástól a javak alkotói, közvetítői és befogadói. E tagolódás egyben rangsor is volt: az írók fontosabbak voltak, mint az olvasók, a művészek, mint a művekkal ismerkedők. A hierarchia még a kultúra közvetítői között is kialakult. Azok a munkakörök lettek rangosabbak, társadalmilag elismertebbek, amelyek az alkotókkal foglalkoztak (kiadóvállalatok szerkesztői, lektorai, művészeti intézmények igazgatói, rendezői) és nem azok, amelyek a kultúra „fogyasztóival” álltak kapcsolatban (pedagógusok, könyvtárosok, népművelők).

A kulturális intézmények vállalt feladata a kultúra társadalmi nyilvánosságában a javak közvetítése a potenciális közönség felé. Az ifjúságnál a műveltség megala-pozása az iskolákban, a felnőtteknél pedig ösztönzés a kulturális események látoga-

tására, az alkotások megismerésére. Az iskolai tanulás kötelező, és nincs tekintettel a tanulók tapasztalatára és érdeklődésére. Amit meg kell tanulniuk, az az értékes információkból és alkotásokból összeállított tananyag, amelyhez úgy kapcsolódik a tanulás, mint a tananyag reprodukciója. Ez nem feltételezi vele kapcsolatban az önálló gondolkodást, ezért nem is meglepő, hogy a tanulók többsége elidegenedik a kultúrától. A felnőtteknél a kapcsolat kétirányú: érték közvetítés vagy igény-kielégítés. Az eredmény: a kulturális szint kettészakadása elit- és tömegkultúrára. Az értékek iránt kevesen érdeklődnek, a tömeghatás viszont az alacsony színvonalat feltételezi. Ám mindkét esetben csak a jelenlét fontos, az elsajátítás magánügy marad.

A műveltség-eszmény az enciklopédikus teljességet ajánlja, az iskolák tantervei középfokon ezt célozzák. Ezen belül azonban a műveltség főként a tények lexikális ismeretét jelenti, emellett esetleg a racionális gondolkodás és az intelligencia fejlesztését, olyannyira, hogy az irodalom és a művészet esetében is az adatok ismerete fontos. A felnőttek művelődésében pedig az egyéni viszonyulás leszűkül a tetszésre, nem tetszésre.

A hagyományos műveltség-felfogás azonban fokozatosan értékét veszti a 20. század második felében. Az egyetemes műveltség irreális követelménynek látszik, elválik egymástól a humán és a reál-szféra, és közhelyként emlegetik, hogy „nem lehetünk polihisztorok”, ami persze igaz is, de jó hivatkozás ez a probléma lényegének elfedésére. Erősödik közben a gyakorlatiasság igénye, a szakmai képzettség háttérbe szorítja az általános műveltséget, e fogalom csakhamar kiüresedik, és fölöslegessé válik. A szűk specializáltság mégsem veheti át a műveltség szerepét, gyakorlati irányultsága a rutinra korlátozódik, a szakmához kapcsolódó valóság értelmezése összefüggéstelen részismeretekre és evidenciákra épül. Az összefüggésekből kiszakított szaktudás alkalmatlanná válik az újításra, és arra is, hogy alapot adjon a korszerűsödéssel együtt járó követelmények elsajátításához.

Az ipari társadalmat felváltó információs korszak, vagy más néven a posztmodern társadalom egészen új körülményeket teremt, amelyek radikálisan alakítják át a tanulással és művelődéssel összefüggő feladatokat. Az új helyzetre leginkább jellemző az emberi lét pluralizálódása, sokfélesége és a részterületek látszólagos egyenértékűsége. A haladás paradoxona: ha a részek közt nincs lényeges értékkülönbség, akkor minőségi fejlődésről sem lehet beszélni, legfeljebb mennyiségi gyarapodásról. Ez azonban lehetetlenné tenné a problémák megoldását.

További sajátossága az új korszaknak a változás állandósulása, a távlatok összezsugorodása. Úgy tűnik, mintha csak a pillanatnyi jelen lenne megragadható, s ami ma még új, holnapra elavul, muzeális értékévé válik. Ebben a helyzetben sokan feltételezik, hogy nem érdemes már a múlttal foglalkozni, a jövőről – amely beláthatatlan – nem érdemes gondolkodni.

A tudásban nincs szükség történelem-ismeretre. Csakhogy a jelenre szűkülő tudás roppant csalóka, a gyors változások miatt szükségképp felületessé és korszerűtlenné válik. Egyébként a valóság relatív megítéléséből következik, hogy a posztmodern-kor a kultúrában sem lát értékkülönbséget: az elit- és a tömegkultúra termékei azonos értékszintre kerülnek, illetve a változás mennyiségi szemléletéből következően értéküket a rájuk irányuló érdeklődés nagysága határozza meg. (A „nézettség”, a „látogatottság”, a „kelendőség” aránya.) Amiből gyakorlatilag az is következik, hogy a tömegkultúra és azon belül a legalacsonyabb színvonal lesz az uralkodó.

A posztmodern-kor filozófusai szerint a „nagy narratívák” (az ideológiák, tudományos elméletek) elveszítik kizárólagos érvényüket. Ezek a valóságnak csak lehet-

séges értelmezései, amelyek mellett a tapasztalat és a mítosz ugyanolyan jogosult, az értékük amazokkal össze nem mérhető. A valóság értelmezése így tetszőlegessé válik, „mindenkinek igaza lehet”. A változások miatt amúgy is mindennek átmeneti érvénye van. A tudomány megállapításai csak meghatározott kísérleti helyzetekre érvényesek, a művészetben a tárgyiasítás kérdésessé teszi a valóságról alkotható benyomás értékességét. A múlt pillanat hangulatának megjelenítésére kell ezért törekedni, belátva, hogy egy performance tökéletesebben felel meg ennek, mint egy műtárgy. A változások miatt a művész nem is adhat hiteles képet kora valóságáról, tehát a művészetnek fel kell hagynia azzal, hogy értelmes jelentést, üzenetet tartalmazzon. A művészet nem több mint formai játék, ezért a mindennapi élet tárgyai is beállíthatók művészetként. Az alkotás folyamatában a tetszőlegesség érvényesülhet, az irodalomban a „kötetlen csevegés”, amiben „bármilyen elmegy”, amit egy spontán folyamat a felszínre hoz.

A kulturális intézmények elvesztik uralmi helyzetüket a kulturális javak közvetítésében, a közönség átpártol a tömegközeli eszközökhöz. Közvetlen és szuggesztív hatásuk miatt közleményeik a hitelesség látszatát keltik, amiről beszélnek, az lesz a lényeges és igaz. Ez az igazság azonban „kvázi-valóságra” épül, a tényleges tapasztalat helyébe a virtuális valóságot állítja. Ahogy sokasodnak az elektronikus hírközlő eszközök információi, az emberek úgy távolodnak el a valóság közvetlen érzékelésétől, és vesznek el tapasztalatilag megalapozható döntéseikhez az önálló képességüket. Bár emellett nő a társadalomban a magasabb iskolai végzettség megszerzésének igénye, de ez sokszor csak a végzettséget igazoló bizonyítványért és a hozzá kapcsolódó presztízs megszerzéséért történik, és nem a tényleges tudásért.

Az iskolákban szerezhető tudásnak egyébként sincs széles körben elismertsége, értéke, csak annak, ami a társadalmi érvényesüléshez, a karrier szempontjából sikerhez vezet. A műveltség helyébe a tájékozottság, pontosabban a „jól értesültség” kerül, az aktuális és az éppen divatos trendhez tartozó információk ismerete, amelyeket azonban felesleges mélyebben értelmezni, elméletileg magyarázni. A művészetben a szimbolikus ábrázolás is csak akkor fogadható el, ha nem kíván intenzív szellemi aktivitást.

Milyen kritikus következtetések vonhatók le ezekből a művelődésre? Elsősorban alighanem az, hogy ha a körülöttünk lévő világ töredezett, széteső, és ha a változások követhetetlenek, és ezért a dolgok és történések értéke bizonytalan, akkor a művelődéshez elsajátítandó tartalom sem határozható meg. Ebből azonban nem következik az, hogy művelődésről nem is lehet szó, és benne általános érvényű követelmények sem fogalmazhatók meg. Ezt azonban már nem az a kérdés fogja megalapozni, hogy „mit” kell tudnunk a világról, hanem az, hogy „hogyan” kell gondolkodnunk róla. Tulajdonképp mindegy, hogy mi a tartalma a művelődésnek, sokkal fontosabb, hogy azt értelmesen dolgozzuk fel.

A posztmodern korszak sajátosságai szükségessé teszik a rugalmas helyzetmegítélést, az elemző készséget, a problémaérzékenységet és problémamegoldást. Továbbá a tárgyilagosságot, az önálló és kritikus véleményalkotást. S még valamit, ami az információk értelmes kezelésének feltételét jelenti.

Abból kell kiindulnunk, hogy a természet és a kultúra ellentéte nem más, mint a rendezetlenség és a rendezettség ellentéte. Az információ viszont az, ami rendet visz a rendezetlenségbe. Tehát a rendezettség teszi az információt információvá. A rendezettség a részek közti kapcsolatot fejezi ki, ez egyúttal azt is jelenti, hogy valamely információ mindig egy funkcionális egység része, ezért az értelmezése szüksé-

gessé teszi a hozzá kapcsolható információk felismerését. Ez alkotó gondolkodást kíván. (Megjegyezhető, hogy a kreativitás lényege: a látszólag össze nem tartozó információk közt kapcsolódási lehetőségek felfedezése egy új egység megteremtése érdekében.) A művelődés eszerint az új információk és a korábbi tapasztalatok, elsajátított ismeretek közti kapcsolat keresése, vagyis a meglévő tudás átalakítása. Itt a személyes választás és döntés a mérvadó, amit az illető élettörténete alapvetően befolyásol.

Zavaró akadályt jelent a „zárt” gondolkodás, ami a dolgokat és jelenségeket elhatárolja egymástól, köztük a lehetséges átmeneteket és kapcsolatokat nem érzékeli, vagy ha igen, akkor azokat nem érti meg. Így azután a változások okait sem képes felismerni. A „nyílt” gondolkodás ezzel szemben fogékony a különbségek kölcsönhatására, az ellentétek egységére, s a távolálló dolgok közt megragadható összefüggésekre. Ebben a gondolkodásban J. Davidov szerint az egyén tudása és műveltsége nem határa mások tudásának, műveltségének, hanem folytatása. Ez azt is jelenti, hogy a művelődés információcserét és kommunikációs képességet feltételez.

Mennél bonyolultabb egy információs kapcsolatrendszer, annál nagyobb lesz kezelésének a bizonytalansága, és annál nagyobb önállóság és magasabb szintű eligazodási képesség kell az információk értelmezéséhez és felhasználásához. És mennél bonyolultabb egy információs kapcsolatrendszer, annál nagyobb lehetőséget ad a minőségi változtatásra. Az összefüggések felfedezésének szükségességét bizonyítja az is, hogy a szűk körű specializáltsággal szemben egyre kívánatosabb már a komplex képzettség, a tudományban az interdiszciplináris gondolkodás, a művészetben az ágazatok határait átlépő alkotás.

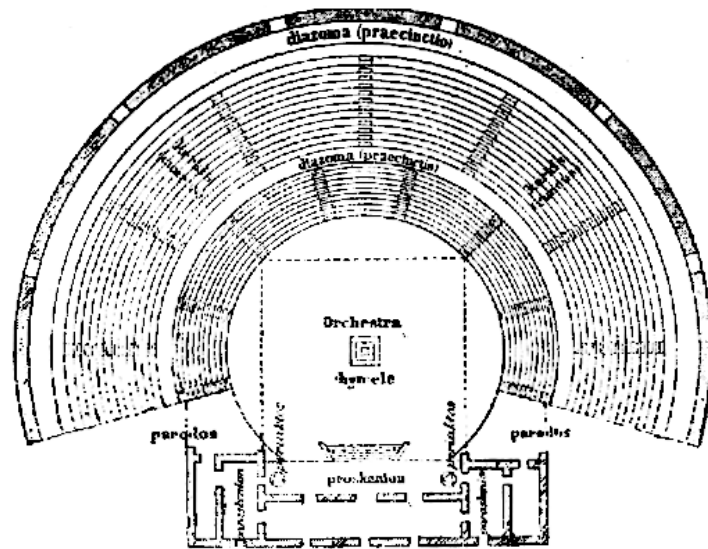
A hagyományos műveltség-felfogás az iskolai oktatásban magával hozta a frontális osztálytermi oktatást, a felnőttek tanításában az előadások egyeduralmát. A praktikizmus elterjedése kiváltotta a műhely-munkát és a gyakorlati tanfolyamokat. Az információs társadalom tanulását célszerű a problematikus helyzetek elemzéséhez, a tapasztalatok és elgondolások megbeszéléséhez, kritikus átalakításához és a kreativitáshoz nélkülözhetetlen készségek és képességek rendszeres fejlesztéséhez, az érdekeltek együttműködésén alapuló csoportmunkához kötni.

A műveltség tehát nem tartalmilag meghatározandó ismeretek összessége, hanem a gondolkodás és cselekvés megújítása egy fokozottan bonyolultabbá váló világban, ami egyszerre mind azt is jelenti, hogy a tanulás nem egyszer s mindenkorra lezárható, hanem az élet egészét átfogó folyamat. Ezt nemcsak a külső valóság váltja ki, hanem az emberi lét sajátosságának felismerése is. Szentgyörgyi Albert szerint *„minden élettelen fizikai rendszer a használatban megy tönkre, viszont az élő rendszereket a tétlenség teszi tönkre, míg a használatban fejlődnek... Az élő rendszerekben határozott a törekvés, hogy elérjék saját különleges stabilitásukat, azaz egy olyan rendezettséget, amely lehetővé teszi a rendszer egyes részei, valamint a rendszer és környezete közt a legösszehangoltabb együttműködést”*. Ebből az a tanulság is levonható, hogy a művelődés tartalma mégis csak meghatározható. Igaz, hogy általánosságban: minden embernek az őt körülvevő szűkebb és tágabb valóságot kell megismernie, elsősorban abban a viszonyulásban, ahogy a saját életét ez a környezet meghatározza, és a lehetőségeit befolyásolja. Röviden: az ember és környezete közti párbeszéd a művelődés lényege.

Irodalom

A posztmodern. Szerk. Pethő Bertalan. Osiris Kiadó, 1996.

- Davidov, Jurij: Munka és szabadság. Kossuth Könyvkiadó, 1965. Fülöp Géza: Ember és információ. Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985.
- Kant, Immanuel: Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből. In.: - I. Kant: A vallás a puszta ész határain belül. Gondolat Kiadó, 1974.
- Maróti Andor: Rendhagyó gondolatok a műveltségről. Valóság. 1986. 10.
- Németh László: Pedagógiai írások. Kritérion Könyvkiadó, 1980.
- Rokeach, M.- Restle, F.: A nyílt és zárt gondolkodás közti alapvető különbségtéves. In.: Előítéletek és csoportközi viszonyok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.
- Siegrist, Marco. Kulcsképeségek. In.: Andragógiai szöveggyűjtemény, II. kötet. Szerk.: Maróti Andor. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.
- Szentgyörgyi Albert. Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó, 1983.

A görög színház alaprajza

E számunk illusztrációi
Béres András: Az európai színház és színészet kialakulása
című tanulmányához kapcsolódnak.